



Shahid Bahonar
University of Kerman



Scientific Association of Persian
Language and Literature

Analysis of Mahmoud Tarzi's Libertarian and Modernist Thoughts*

Mohammad Yasin Ahmadi¹

Mohsen Mohammadi²

Elham Sayyedani³

Abstract

1. Introduction

Committed and purposeful poets, writers, and researchers represent the identity of nations and are actually the creators and educators of a human society, and the fruit of their thoughts can bring happiness to the human society. That is why they can praise good and praiseworthy things and condemn and blame bad things in order to increase good things and correct bad things. Their duty in the society is great and glorious. In the past and in our ancient literature, poets and writers promoted good morals among people with didactic poems and educational stories, but in the contemporary era, in addition to the divans of poetry and selected prose, magazines and newspapers, especially, have had an undeniable influence on the generalization of

* Article history:

Received: 17 - 4 - 2024

Received in revised form: 8 - 8 - 2024

Journal of Resistance Literature

Year 16, No. 30, September 2024

Accepted: 22 - 9 - 2024

Published online: 11 - 1 - 2025

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman



© The Author(s).

1. Ph.D. candidate, Department of Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: myasinahmadi1@gmail.com

2. Associate Professor, University of Isfahan, Isfahan, Iran. (Corresponding author)

Email: m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir

3. Assistant Professor, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

E-mail: e.sayyedani@ltr.ui.ac.ir

literacy and promotion of the mental, literary, educational, cultural and freedom-loving nature of people. Mahmoud Tarzi, a contemporary journalist, and poet, was a committed libertarian writer, and his libertarian spirit and innovative vision were so bold and progressive that even today his words can be used as examples of the goals of libertarianism, education, and anti-colonialism. This issue has caused this research to analyze and examine the components of resistance in Mahmoud Tarzi's thoughts after specialized investigations.

Mahmoud Tarzi was a freedom writer and poet. Considering the diversity of freedom-loving concepts and the novelty of his thoughts and opinions in this field, in this research, an attempt has been made to examine Mahmoud Tarzi's innovative and freedom-loving thoughts and his new and different look at some of these issues. This research has been done by analyzing and examining the works of poems, prose and articles that are mostly left in the numerous issues of *Siraj Al-Akhbar* newspaper, in a descriptive-analytical way. The result of this research shows that Tarzi tried to search for independence, freedom, social awareness, literary renewal, scientific education and patriotism by writing poetry and journalism. The most important libertarian ideas of Tarzi are: patriotism, seeking independence, authenticity and returning to oneself, rejecting foreigners, condemning cruel rulers and confronting oppression, bravery and struggle, instilling patience and defensive strength, condemning laziness, calling for insight, anti-neglect and fight against ignorance, objection to the existing situation and guidance to the desired situation, raising awareness, modernity and scientific education, unity and negation of tribalism. In the meantime, many innovative ideas are seen, including a new look at the homeland and taking examples from others.

2. Methodology

The method of data collection in this research is a library method that includes information in books, magazines, articles and poems related to the research topic, including works of poetry, prose, and articles that are mostly published in several issues of *Siraj Al-Akhbar* newspaper. This research was done using descriptive and content analysis methods.

3. Discussion

3-1. Content review

Mahmoud Tarzi is a modernist and freedom-loving Afghan writer, poet and politician who has promoted the idea of freedom and modernization in the society. With journalism, writing and poetry, he criticized the domestic situation and the anomalies of the politicians of his time and encouraged the people of the society to innovation, patriotism, freedom and scientific-industrial progress. Analyzing the libertarian and modernist thoughts of Mahmoud Tarzi is the subject of this research. This article is important because diversity and innovation can be seen in many concepts related to libertarianism in Tarzi's thoughts, which will be discussed further.

3-1-1. patriotism

Tarzi always acknowledged that homeland is like mother, father and ancestors, and distance from it suffers. Since the motherland has unlimited rights over the members of the society, it is the duty and responsibility of the faith and conscience of each member of the society to defend the motherland against the enemies and sacrifice their lives if necessary.

3-1-2. Religion and the concern of preserving values

Neglecting the Holy Qur'an and its instructions causes the people of the Islamic society to commit unworthy acts, therefore, it is necessary to study the Qur'an carefully and live in the light of its instructions. Religious and Quranic values must be preserved and spread in Islamic societies.

3-1-3. independence

Mahmoud Tarzi and his fellow thinkers considered Siraj Al-Akhbar newspaper to be the epitome of the intellectual awakening of the society and through this publication, they informed the people of Afghanistan and the world about their libertarian goals. With thousands of efforts, Tarzi presented even a word, a line, a paragraph, a poem or an article in the form of a call for freedom, patriotism, creativity and innovation. Based on this, he wrote the editorial "Hay Ali Al Falah". Other similar articles with the titles: "Muslims unite", "Science and Islam", "What is progress based on", "Development of the East", "Watan", "Afghanistan's independence", "Afghanistan and the blessing of freedom", "Necessity" He has written the self-confidence of the Orientals and the books "Roze Hekam".

3-2. anti-tyranny

"Martyrs of oppression of colonialism" is the name of one of Mahmoud Tarzi's famous poems published in *Siraj Al-Akhbar* newspaper. Tarzi in this poem apparently depicts the war between Bulgaria and the Ottoman Empire. But the purpose of the poet in publishing it is to keep the anti-British and anti-colonial spirit alive among the people of Afghanistan, and in fact, this poem is the poet's cry for freedom at a time when British colonialism holds all the powers. This poem was written when Afghanistan went through two bloody wars (the first and second war with England) and the bitter and painful memories of those wars still exist in the social and historical memory of the people, which should not be forgotten (Nadri, 2012).

3-4. Insistence on uprising and struggle

The desire to fight against the colonialists and the description of independence is manifested in the poems and writings of Tarzi and his associates. As Mohammad Anwar Basmal asks his like-minded people to use their pen and poetry as a double-edged sword in describing the independence of their language and bravely walk the path of freedom despite internal and external tyranny.

3-5. Insight and enmity

In the first step, it is necessary for Islamic societies to identify all aspects of their history, their actions, and the atrocities committed by their enemies against the people, and to identify their weaknesses and enemies and increase their strength.

3-6. Call for unity and empathy

Mahmoud Tarzi, who thinks of unity and empathy for all of Afghanistan, asks people to embrace each other with their big hearts. Unitedly seek to build a country where its people are united, people and a nation that seeks the common interests of all.

4. Conclusion

By analyzing and examining the works of verse, prose, poems and articles that are mostly left in the numerous issues of *Siraj Al-Akhbar* newspaper, and in order to analyze the libertarian and modernist thoughts of Mahmoud Tarzi, we can generally conclude that He was a libertarian writer and a poet seeking independence, a politician and a modernist scientist. He has brought his libertarian and modernist goals, messages and thoughts to the awareness of the people of the society through publishing articles and writing poems, and has made great efforts to ensure the independence, freedom and cultural-literary

excellence of Afghanistan. As a freedom-loving man, Tarzi has sung the anthem of social awakening and encouraging people to civility and progressive life. As a critic, he has promoted the spirit of literary and social criticism, criticized the internal situation and anomalies, and criticized the country's politicians. In the course of his activities in the newspaper Siraj Al-Akhbar and all his works, he has presented his libertarian and modernist thoughts, social awakening, cultural development and literary innovation. Undoubtedly, it can be said that Mahmoud Tarzi never neglected his homeland and its progress during his eventful life, and besides hundreds of articles on various topics, dozens of small and large works have been left by him.

Keywords: Freedom, Education, Patriotism, Modernism, Mahmoud Tarzi.

References:

- Aahang, Mohammad Kazem. (2004). *The course of journalism in Afghanistan*. Third edition. kabul: Maiwand.
- Anoushe, Hassan and colleagues. (2002). "Tarzi". In the Encyclopedia of Persian Literature (Persian Literature in Afghanistan). Third volume, second edition, pp. 629-631, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance
- Barzin Mehr, Abdul Ghani. (2002). *Texts of didactic order*. second edition. Peshawar: Knowledge Library.
- Cheharghani, Reza. (2018). "Episodes of Persian poetry in Afghanistan (from the first constitution to the fall of the Al Yahya dynasty)". History of literature. Volume 11, Number 1. Accessed on: 17/03/2024. Address: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1441960>
- Habib, Asadullah. (2002). *Dari literature in the first half of the 20th century*. second edition. Peshawar: Sabour Laser Composing Center.
- Hajati, Hamed. (2019). "Analysis of the thought and political action of Mahmoud Tarzi regarding the crisis of the Islamic world". In the National Conference on Future Studies, Management and Sustainable Development. Tehran: Imam Khomeini International University. Accessed on: 19/08/2024 Address: <https://civilica.com/doc/987773>
- Hashemi, Seyyed Mohiuddin. (1998). *Celebrities of Afghanistan*. first volume. Peshawar: Saburgal Islamic Publications.

- Hosseini, Nemat. (1988). *Faces and sounds*. first volume. Kabul: Government publications.
- Javadi, Mohammad Asif. (2016). "Review of migration poetry and contemporary Afghanistan". *Balagh*. Year 20, numbers 51 and 52. Accessed on: 17/03/2024. Address: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1445681>
- Kafi, Gholamreza. (2021). "A proposal for ranking the group-components of sistance literature". *Journal of sustainable literature*. Year 13, No. 24, pp. 137-167.
- Khasta, Khal Mohammad. (1989). *Contemporaries of the orator*. Kabul: Anis.
- Khorasani, Shojauddin. (2006). *Contemporary Dari poetry*. First edition. Kabul: Amiri.
- Mohsani, Dina. (2016). *Mahmoud Tarzi and Sadr al-Din Aini (mutual influence of Afghan and Tajik literature)*. First edition. Kabul: Amiri.
- Naderi, Partaw. (2015). "Mahmoud Tarzi and Shahidan-e zolm-e Farang!" Accessed on: 26/07/2024. Address: <https://www.khorasanzameen.net>
- Pahlavan, Ghangiz. (1983). "Looking at the social and cultural thoughts of Mahmoud Tarzi (Afghan journalist and politician at the beginning of the 20th century)". *Ayadeh*. Year 9, No. 8 and 9, pp. ۰۹۰-۶۰۱.
- Qawim, Abdul Qayyum. (2006). *A review of contemporary Dari literature*. First edition. Kabul: Fajr publications.
- Rawan Farhadi, Abdul Ghafoor. (2008). *Mahmoud Tarzi's articles*. second edition. Kabul: Maiwand.
- Saham, Nasir. (1988). *Mahmoud Tarzi*. Kabul: Government publications.
- Shahrestani, Shah Ali Akbar. (2002). "Contemporary Dari Persian literature and language in Afghanistan". *Khat-e Sevom*. No. 1, pp. ۰۷-۶۳.
- Shafaq, Esmail and Chiharghani, Reza. (2011). "Literary return in Afghan Persian poetry". *Literary techniques*. Year 4, period 7, number 2. Accessed on: 02/03/2024. Address: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/953722>

- Tarzi, Mahmoud. (1912). "Trying". *Siraj al-Akhbar is Afghan*. Year 2, No. 14, pp. 14-15.
- Tarzi, Mahmoud. (1913). "Muslims". *Siraj Al-Akhbar is Afghan*. Year ۳, No. ۱۴, pp. ۱۴-۱۵.
- Tarzi, Mahmoud. (1915A). *Literature in industry*. First Edition. Kabul: Enayat publications.
- Tarzi, Mahmoud. (1915B). *Pragandeh (a collection of poems)*. Kabul: Enayat publications.
- Tarzi, Mahmoud. (1926). *Collection of ethics*. First edition. Kabul: Government publications.

تحلیل اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و نوگرایانه محمود طرزی*

محمد یاسین احمدی^۱ ID

دکتر محسن محمدی فشارکی^۲ ID

دکتر الهام سیدان قلعه جوزدان^۳ ID

چکیده

محمود طرزی نویسنده و شاعر آزادی‌خواه، نوگرا، بیدارگر، هدفمند، متعهد، منتقد، وطن پرست و از مخالفان سرسخت استعمار بوده‌است که افکار آزادی‌خواهانه او تأثیر بسیاری در بیداری جامعه افغانستان داشته است. نظر به تنوع مفاهیم آزادی‌خواهی و نبودن اندیشه‌ها و باورهایی که وی در این زمینه مطرح می‌کند، در این پژوهش کوشش شده است تا اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و نوگرایانه محمود طرزی مورد بررسی قرار گیرد و نگاه تازه و متفاوت او به برخی از موضوعات این حوزه از جمله وطن تبیین شود. این پژوهش با تحلیل و بررسی آثار منظوم، منثور، اشعار و مقاله‌های که بیشتر در شماره‌های متعدد روزنامه سراج‌الخبار به‌جا مانده به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. نتیجه این بررسی نشان می‌دهد طرزی با سرودن اشعار و روزنامه‌نگاری، سعی در استقلال‌طلبی، آزادی‌خواهی، بیداری اجتماعی، نوگرایی ادبی، علم‌پروری و میهن‌پرستی داشته‌است. مهم‌ترین اندیشه‌های آزادی‌خواهانه طرزی عبارت است از: میهن‌دوستی، استقلال‌طلبی، اصالت‌گرایی و بازگشت به خویشتن، ستم‌ستیزی و طرد بیگانه، نکوهش حاکمان جور و مقابله با استبداد، سلحشوری و روحیه جنگاوری، تحریض به شکیبایی و توانمندسازی

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳-۰۱-۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳-۰۵-۱۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳-۰۷-۰۱

DOI: 10.22103/jrl.2024.4641

نشریه ادبیات بیداری، دوره ۱۶، شماره ۳۰، شهریورماه ۱۴۰۳، صص ۱-۴۲

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده‌گان



۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه:

myasinahmadi1@gmail.com

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول) رایانامه:

m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: s.sayyed@ltr.ui.ac.ir

دفاعی، نکوهش کاهلی و تن‌آسانی، دعوت به بصیرت و بینش، غفلت‌ستیزی و مبارزه با جهل و نادانی، اعتراض به وضع موجود و راهنمایی به وضع مطلوب، آگاهی‌بخشی، نوگرایی و علم‌پروری، اتفاق و وحدت، طرد قبیله‌گرایی و شعوبی‌گری. در این میان اندیشه‌های نوآورانه بسیاری ملاحظه می‌شود که از بین آنها می‌توان به نگاه تازه طرزی به وطن و الگوپذیری مثبت از غیر اشاره کرد.

واژه‌های کلیدی: آزادی‌خواهی، علم‌پروری، وطن‌دوستی، نوگرایی، محمود طرزی.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

محمود طرزی نویسنده، شاعر و سیاستمدار نوگرا و آزادی‌خواه افغان است که تفکر آزادی‌خواهی و نوگرایی را در جامعه ترویج کرده است. وی از طریق روزنامه‌نگاری، نویسندگی و شاعری، اوضاع داخلی و ناهنجاری‌های سیاستمداران دوران خود را مورد انتقاد قرار داده و افراد جامعه را به نوجویی، وطن‌دوستی، آزادی‌خواهی و پیشرفت‌های علمی-صنعتی ترغیب کرده است. تحلیل اندیشه‌های آزادی‌خواهی و نوگرایی محمود طرزی موضوع مورد بحث این تحقیق است. این مقاله از این لحاظ دارای اهمیت بوده که تنوع و نوآوری در بسیاری از مفاهیم مربوط به آزادی‌خواهی در افکار طرزی دیده می‌شود که در ادامه به بررسی آنها پرداخته می‌شود.

محمود طرزی یکی از بزرگترین و جدی‌ترین آزادی‌خواهان، نوگرایان و منتقدان اوضاع اجتماعی-سیاسی افغانستان بوده و اندیشه‌های آزادی‌خواهانه، نوگرایانه و بیدارکننده اجتماعی مفید و سازنده برای جامعه و مردمش داشته است. وی قبل از آغاز فعالیت‌های فرهنگی و ادبی در ممالک عربی به ویژه سوریه و آسیای صغیر مدتی را سپری کرده و جریان مدنیت اخیر عرب و تحولات شام، عثمانی و مصر را از نزدیک دیده است. همچنین تماس‌ها و صحبت‌هایی که با علامه سید جمال‌الدین افغان انجام داده و از پرتو نور علم و دانش او فیض برده و ذهنش روشن شده بود، با یک عالم آرزو و آرمان برای

خدمات فرهنگی و مدنی جامعه، وارد وطن خویش شده است. او مرد فاضل، نویسنده و شاعر متعهد، هدفمند و نوگرا، روزنامه‌نگار آزادی‌خواه و صاحب‌مکتب تجدید ادبی افغانستان به‌شمار می‌رود؛ از این رو، هدف اصلی در این پژوهش، تحلیل اندیشه‌های آزادیخواهی و نوگرایی محمود طرزی بوده که این هدف کلی می‌تواند به اهداف جزئی زیر تقسیم‌بندی شود: بررسی اندیشه‌های آزادیخواهی و وطن‌دوستی طرزی، تحلیل دیدگاه نوجویی و علم‌پروری طرزی و بررسی خدمات و فعالیت‌های آزادیخواهی، وطن‌دوستی و نوگرایی طرزی. مطالعه حاضر در جستجوی دریافت پاسخ به پرسش‌های آتی می‌باشد: طرزی در مورد آزادیخواهی و وطن‌دوستی چه اندیشه‌هایی داشته است؟ طرزی در زمینه نوگرایی و علم‌پروری چه دیدگاهی داشته است؟ نگاه او به مفاهیم آزادیخواهی چه نوآوری‌هایی دارد؟

۱-۲- پیشینه پژوهش

تتبع و مطالعه اطلاعات و داده‌ها نشان داد که درباره زندگی‌نامه، شخصیت، فعالیت‌های ادبی و روزنامه‌نگاری علامه محمود طرزی مقاله‌ها و کتاب‌های زیادی منتشر شده است. در این پژوهش‌ها در باب زندگی، فعالیت‌های ادبی و روزنامه‌نگاری طرزی مباحثی مطرح شده است. برخی از این پژوهش عبارت است از: «محمود طرزی» از نصیر سهام (۱۳۶۷ش)، «سیمها و آواها» از نعمت حسینی (۱۳۶۷ش)، «معاصرین سخنور» از خال محمد خسته (۱۳۶۸ش)، «مشاهیر افغانستان» از سید محی الدین هاشمی (۱۳۷۷ش). دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در افغانستان) جلد سوم از حسن انوشه و همکاران در سال (۱۳۸۱ش) نشر شده و تحت مدخل «طرزی» درباره طرزی بحث‌های دارد. کتاب «سیر ژورنالیزم در افغانستان» از محمد کاظم آهنگ (۱۳۸۳ش) درباره فعالیت‌های روزنامه‌نگار و مجله سراج‌الخبار محمود طرزی بحث‌های دارد. کتاب «مروری بر ادبیات معاصر دری» از عبدالقیوم قویم (۱۳۸۵ش) چاپ شده در بخشی از کتاب درباره فعالیت ادبی محمود طرزی بحث‌هایی دارد. کتاب «محمود طرزی و صدرالدین عینی، تأثیر متقابل ادبیات افغانستان و تاجیکستان» از دکتر دینا محسنی (۱۳۹۵ش) نشر شده که شامل این موضوعات است:

تلاش‌های محمود طرزی و صدرالدین عینی در تحول و اعتلای معارف‌پروری، نقش محمود طرزی در رشد و ترقی ادبیات و فرهنگ افغانستان، نقش سراج‌الاجبار در رشد ذهنی ادیبان نوگرا و... .

مقالاتی نیز در این زمینه منتشر شده است: «نگاهی به اندیشه‌های اجتماعی و فرهنگی محمود طرزی روزنامه‌نگار و سیاستمدار افغانی در آغاز قرن بیستم» از چنگیز پهلوان که در نشریه آینده شماره ۸ و ۹ (۱۳۶۲ش) منتشر شده است؛ در واقع، این مقاله بازتاب برخی از اطلاعات کتابی به نام «افغانستان در آغاز قرن بیستم» چاپ مؤسسه شرقی دانشگاه ناپل ایتالیا، درباره محمود طرزی است که نویسنده در آغاز مقاله به آن اشاره کرده است. نویسنده در این مقاله از نوشته‌ها و آثار محمود طرزی که نشان‌دهنده اندیشه‌های اجتماعی و فرهنگی وی باشد، مثالی ذکر نکرده است. «ادبیات و زبان فارسی دری معاصر در افغانستان» از شاه‌علی اکبر شهرستانی در مجله خط سوم (۱۳۸۱ش) منتشر شده که در بخشی از مقاله درباره محمود طرزی و مجله او یعنی سراج‌الاجبار بحث کرده است. «بازگشت ادبی در شعر فارسی افغانستان» از اسماعیل شفق و رضا چهارقانی (۱۳۹۱ش) در نشریه فنون ادبی منتشر شده است. «مروری بر شعر مهاجرت و معاصر افغانستان» از محمد آصف جوادی (۱۳۹۶ش) در شماره ۵۱ و ۵۲ نشریه بلاغ انتشار یافته است؛ «ادوار شعر فارسی در افغانستان (از مشروطه اول تا سقوط سلطنت آل یحیی)» از رضا چهارقانی (۱۳۹۷ش) در شماره ۱ نشریه تاریخ ادبیات منتشر شده که در بخش‌هایی از این مقاله‌ها درباره محمود طرزی بحث‌هایی مطرح شده است و «واکاوی اندیشه و کنش سیاسی محمود طرزی پیرامون بحران جهان اسلام» از حامد حاجتی (۱۳۹۸ش) در کنفرانس ملی آینده‌پژوهی، مدیریت و توسعه پایدار در دانشگاه بین‌المللی امام خمینی^(ره) منتشر شده است. نویسنده در این مقاله دریافته است که مظاهر بحران در جهان اسلام از دید طرزی عبارت از استعمار خارجی، استبداد داخلی، تفرقه و تعصب قومی، نبود اعتماد به نفس و طرد علوم جدید است.

اما تا زمان نگارش تحقیق حاضر، پژوهش مستقلی در باب «اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و

نوگرایانه محمود طرزی» انجام نشده است.

۱-۳- مبانی پژوهش

شاعران، نویسندگان و پژوهشگران متعهد، معرف هويت ملت‌ها و در واقع سازندگان و مريان جامعه‌ای انسانی هستند و ثمره افکار و اندیشه‌های آنها می‌تواند جامعه بشری را به سوی خوشبختی و سعادت رهبری کند؛ از همان روست که آنها می‌توانند خوبی‌ها و موارد ستودنی را ستوده و اعمال ناپسند را به نکوهش و سرزنش بگیرند. به این منظور که خوبی‌ها افزایش یافته و زشتی‌ها زدوده و اصلاح شود. وظیفه آنان در جامعه بس بزرگ و شکوهمند است. در ادبیات گذشته و قدیم ما، شعرا و نویسندگان توسط اشعار تعلیمی و حکایات تربیتی، اخلاق پسندیده را در بین مردم ترویج می‌نمودند؛ ولی در دوره معاصر برعلاوه دیوان‌های شعر و گزینه‌های منشور، روزنامه‌ها، جراید و مجله‌ها در امر تعمیم سواد و ارتقای سویه ذهنی، ادبی، تربیتی، فرهنگی و آزادی‌خواهی مردم، تأثیر انکارناپذیری دارند و به ویژه روزنامه‌های که از سوی کارمندان متعهد، ادیب و دانشمند اداره گردند. محمود طرزی یک روزنامه‌نگار، نویسنده و شاعر نوگرا، آزادی‌خواه و متعهد بوده و روحیه آزادی‌خواهی و بینش نوجویی وی به قدری جسورانه و مترقی بود که امروز هم می‌توان سخنانش را سرمشق اهداف آزادی‌خواهی، علم‌پروری، استعمارستیزی و رشد نوگرایی قرار داد. همین مسأله سبب شده است تا در این تحقیق، بعد از مطالعات تخصصی، به تحلیل و بررسی مؤلفه‌های پایداری در اندیشه‌های محمود طرزی پرداخته شود.

از این رو، این پژوهش بر اساس مقاله‌ای با عنوان «پیشنهادی رج‌بندی گروه- مؤلفه‌های ادبیات پایداری» از غلامرضا کافی که در سال (۱۴۰۰) در شماره بیست و چهارم نشریه ادبیات پایداری دانشگاه شهید باهنر کرمان انتشار یافته است، تنظیم شده است. در مقاله یاد شده مؤلفه‌های پایداری با ۶۰ عنوان و در ۹ گروه گردآوری و پیشنهاد شده است. بنابراین در پژوهش حاضر ۲۰ عنوان در ۷ گروه مورد استفاده قرار گرفته است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱- محمود طرزی

محمود طرزی در سال ۱۲۸۲ق در شهر غزنه چشم به جهان گشود. نخستین آموزگار او پدرش سردار غلام محمد خان طرزی (متولد ۱۲۵۴ق) از شعرای نامدار، خوش‌نویس و نقاش ورزیده افغانستان بود. (قویم، ۱۳۸۵: ۱۷) در سال ۱۲۹۹ق که امیر عبدالرحمن، غلام محمد طرزی را به هند تبعید کرد، محمود طرزی با پدر همراه بود. وی نخست بر اساس آثار کهن فارسی که شعرهای مولوی اولین آن‌ها بود، زبان و ادبیات فارسی را و بعد از آن فلسفه و دستور زبان عربی را فراگرفت. طرزی با پدرش به استانبول، بغداد، دمشق و کراچی مسافرت کرد و در این سال‌های که از افغانستان دور بود، از پیشرفت‌ها، دانش‌ها و آثار ادبی معاصر کشورهای غربی آگاهی حاصل کرد و زبان‌های فرانسوی و ترکی را آموخت. وی در ترکیه عثمانی با آزادی‌خواهان این کشور و آزادی‌خواهان که از دیگر کشورهای اسلامی بودند و در ترکیه حضور داشتند از آن جمله با سید جمال‌الدین افغان دوستی یافت. (انوشه و همکاران، ۱۳۸۱ش: ۶۲۹) و از ارشادات، راهنمایی‌ها و مصاحبت‌هایش بهره‌آفری اندوخت. وی ضمن مهاجرت و سفرهای متوالی‌اش به کشورهای خارج مطالعات عمیقی در مسایل دینی، فرهنگی، ادبی، علوم عصری و سیاسی به عمل آورد که در بازگشت به وطن با ارمغان ارزشمندی در زمینه‌های مسایل مدنی، آگاهی و شناخت جدیدی با هموطنان خویش روبه‌رو گردید و مصدر خدمات فراموش ناشدنی شد. (هاشمی، ۱۳۷۷: ۵۲)

محمود طرزی در آغاز دوره امیر حبیب‌الله خان (۱۹۰۳م.) به افغانستان برگشت تا سال ۱۹۱۰میلادی به ترجمه و تألیف مشغول بوده و بعد از کسب اجازه نشر جریده ملی سراج‌الاجبار از امیر حبیب‌الله خان، سراج‌الاجبار مشعل فروزان شده که در مدت دوره انتشار ۸ ساله خود در تنویر افکار مردم و بیداری شعور ملی و مبارزه در راه استقلال افغانستان خدمات بی‌نظیری ایفا کرده است. (طرزی، ۱۳۰۵ق: ۱) طرزی در سن ۶۰ سالگی پس از کناره‌گیری از مقامش جهت معالجه به اروپا رفت و بعداً به وطن بازگشت و بالاخره در سال ۱۹۲۹م. افغانستان را برای همیشه ترک گفت و در استانبول سکونت اختیار کرد و در سال ۱۹۳۳م. در سن ۶۸ سالگی در اثر سرطان جگر درگذشت و طبق وصیت خودش در

جوار مزار ابو ایوب انصاری مدفون گردید. (قویم، ۱۳۸۵: ۲۰)

عبدالرحمن خان بعد از ۲۱ سال امارت در افغانستان در سال ۱۳۱۹ق درگذشت. بعد از مرگ وی فرزند بزرگش امیر حبیب‌الله خان به امارت رسید. (قویم، ۱۳۸۵: ۱۶) در دوره او برای نخستین بار بنیاد دانش نوین در افغانستان گذاشته شد. نخستین مرکز آموزش عصری به نام «مکتب حبیبیه» در سال ۱۹۰۳م. در کابل تأسیس شد. همچنان در کابل یک مرکز تربیت معلم ابتدایی ایجاد شده و در دیگر شهرهای افغانستان مکاتب محلی به شیوه قدیم در مساجد ترویج یافت و مهمتر از این، پیشرفت‌های جنبش تازه روشن فکری در کشور بود که در نتیجه موفقیت آن تأسیس و ایجاد مشروطه شاهی آرزو برده می‌شد. (آهنگ، ۱۳۸۳: ۴۹)

امیر حبیب‌الله خان برای التیام زخم‌های بی حساب مردم که از ستم‌های پدرش مستأصل شده بودند، سرزمین‌های ضبط شده را اعاده کرد و تبعیدشدگان را اجازه داد که به وطن بازگردند. از آن جمله خاندان سردار غلام‌محمدخان طرزی شاعر برازنده که در سوریه و ترکیه به سر می‌بردند به زودی به افغانستان بازگشتند. (شهرستانی، ۱۳۸۱: ۶۰) ادبیات و زبان فارسی در این دوره، جان گرفت و رونق یافت. وضع ادبیات فارسی، نسبت به دوره‌های نامساعد قبلی با توجه به بازگشت دانشمندان که به تبعید به سر می‌بردند، به کشور و ایجاد مدارس جدید که افراد باسواد تربیت می‌کردند، بهتر شد. (انوشه و همکاران، ۱۳۸۱: ۳۱۷) درین عصر تلاش‌های روشنگرانه محمود طرزی فضای ادبی این دوره را پرفروغ ساخت. در این دوره، شماری از روشن‌فکران زیر تأثیر مولوی عبدالرئوف قندهاری پیشنهاد یازده فقره‌ای به منظور نشر جریده‌ای به نام «سراج الاخبار افغانستان» را به سردار عبدالقدوس اعتماد الدوله سپردند. از سرمقاله اولین شماره این جریده که آخرین شماره آن نیز بود بر می‌آید که ظاهراً هدف از انتشار جریده مذکور، آشنا ساختن مردم افغانستان با وضع و روش کشورهای پیشرفته بود. بنابراین خواستاران نشر آن جریده در پی آن افتادند تا با این آشناسازی مردم به مظاهر زندگی آن کشورها بتوانند برای هم‌میهنان خویش زندگی مرفه‌ای را بنا کنند؛ در حالی که آنان هدف دیگر نیز داشتند که عبارت بود

از برپا کردن حکومت قانون و تبدیل فرمانروایی مطلقه به مشروطه. متأسفانه به سبب مخالفت‌های درباریان حبیب‌الله‌خان این جریده بعد از نشر یک شماره متوقف شد. اما محمود طرزی برای بار دوم، اجازه نشر جریده «سراج الاخبار افغانیه» را از امیر حبیب‌الله گرفت و نشر آن به مدت ۸ سال ادامه داشت و این جریده در واقع آینه تمام‌نمای فرهنگ تنویر و روحیه آزادی‌خواهی و ادبیات روشنگرانه در کشور شد. (قویم، ۱۳۸۵: ۱۷)

محمود طرزی از مشهورترین چهره‌های ادبی دوره امیر حبیب‌الله‌خان بود. وی افزون بر نشر سراج‌الاجبار، آثاری در موارد مختلف به فارسی تألیف و یا از زبان ترکی ترجمه می‌کرد. او را به سبب ایجاد سبک جدید در نثر فارسی، پدر نثر فارسی معاصر افغانستان می‌خوانند؛ گرچه طرزی مدیر مسئول نشریه سراج‌الاجبار بود و سرمقاله‌ها و بیشتر موضوعات را می‌نوشت؛ ولی اشعار و مطالب دیگر شاعران و نویسندگان را نیز نشر می‌کرد. طرزی با آموزش سبک انشای جدید، نگارش ساده و علمی را در زبان فارسی دری رایج ساخته و با پیش‌قدمی در این زمینه، به کمک نشریه سراج‌الاجبار گام مؤثری برای پیشرفت نثر زبان فارسی برداشت. زبان عامه مردم را در نگارش استفاده نموده، پژوهش‌های در تاریخ ادبیات و تکامل زبان فارسی در افغانستان انجام داد. آثار طرزی از نظر معنی و مضمون حق تقدم در دوره تجدد ادبی افغانستان دارد. با آغاز و گسترش اندیشه‌های آزادی‌خواهی، نوجویی، وطن‌دوستی و علم‌پروری در میان مردم، مضامین جدید، به ویژه در ستایش استقلال کشور و نفی استبداد و استعمار به اشعار شاعران راه یافت. از شاعران می‌توان از عبدالعلی مستغنی، عبدالرحمان لودین، عبدالغفور ندیم، قاری عبدالله، محمد انور بسمل، عبدالهادی داوی پریشان و ... نام برد. (انوشه و همکاران، ۱۳۸۱:

(۳۱۸)

۲-۲- تبیین هویت

۲-۲-۱- میهن دوستی

طرزی همیشه اذعان می‌کرد که وطن بر افرادش حقوق فراوان دارد و لازم است دین‌ها ادا شود. وطن همچون مادر، پدر و اجداد است و دوری از آن رنج جانگدازی به همراه دارد؛

چون وطن بر افراد جامعه حقوق بی حد و حصری دارد، وظیفه و مسئولیت ایمانی و وجدانی هر فرد جامعه است که در صورت لزوم تا پای جان از وطن در برابر دشمنان دفاع و در راه دفاع از وطن جان را نثار کند. وی دوری از وطن و حقوق وطن را که بر افرادش چنین بیان می کند:

«دل انسان دائماً مانند سوزن قبله نما بر همان جهت وطنش متوجه و مایل می باشد، و همین که یک فرصتی بدست آرد، مانند مرغ، رشته از پا گسسته به آن طرف یا تنها یا اگر بتواند با همه آشیان و خانمان پرواز کرده میاید...» «از این چه پیش می شود؟ ازین پیش می شود که وجدان، ایمان، عقل اذعان همه برین حکم می کند که آن وطنی که حق وراثت، حق ولادت، حق پرورش، حق نوش و خورش، حق شفقت مادری، حق تربیه پدری، حق ازدواج، حق به سر رسانیدن اولاد، حق تابعیت، حق مطبوعیت و بسی حقوق دیگر دارد، در تهلکه حمله دشمن افتاده است؛ به تعبیر دیگر وطن که مادر است، وطن که پدر و اجداد است، وطن که زن و اولاد است، وطن که شرف و ناموس و افتخار است مبادا که در چنگ دشمن جانستان آن در افتد.» (ن.ک: روان فرهادی، ۱۳۸۷: ۲۶۲)

به باور طرزی وطن دوستی نشانه ایماننداری است، کسی که محبت و عشق وطن در دلش نباشد، از نسل پاک وطن نیست. ملت و مردمی که عاشق وطن خویش باشند، وطن پایدار و جاویدان می ماند و از خطر نابودی حفظ شده و این عشق به وطن باعث می شود که دشمنان وطن به لرزه افتاده و هلاک شوند و بر همه افراد جامعه واجب است حتی یک لحظه از خدمت و حفاظت وطن غافل نباشند. وی که خود را عاشق وطن می داند از خداوند بی نیاز درخواست می کند که دشمنان وطن زیر خاک شده و نابود گردند.

وطن

کسی که در دل او نیست حب خاک وطن	محقق است که او نیست نسل پاک وطن
رسول گفت که حبّ وطن ز ایمان است	اگر تو مؤمنی در دل بگیر پاک وطن
به حفظ و خدمت او لحظه ای مشو بی پاک	بنوش باده حب وطن ز تاک وطن

چو گشت حب وطن، جای در دل ملت عدو به لرزه فتد، می‌شود هلاک و وطن
 وطن به حب وطن قایم است و هم محفوظ که هست حب وطن تیر سهمناک و وطن
 ز حق نیاز کند عاشق وطن «محمود» که دشمنان وطن باد زیر خاک و وطن
 (طرزی(ب)، ۱۳۳۳ق: ۱۴۱)

طرزی عقیده دارد که هدف از وطن دوستی، دوست داشتن خاک، چوب، سنگ، میوه، باغ و غیره نیست؛ بلکه منظور از وطن دوستی، دوست داشتن شرف، عزت، ناموس، ملیت و آزادی خود را دوست داشتن است و در نهایت وطن وجود ماست چنانکه می‌گوید:

«ای هموطنان دانش قرین و ای هم‌ملتان هم‌دین و هم‌آیین! آیا می‌دانیم که وطن خودمان را چرا دوست می‌داشته باشیم؟ اگر از همه سبب‌های بی‌شمار آن یگان‌یگان بیان کنیم، می‌باید از همه کاینات سخن گوئیم، زیرا کاینات وطن ماست. موجودیت ما به وطن وابسته است، مقصد از دوست داشتن وطن تنها عبارت از دوست داشتن خاک و چوب و سنگ و میوه و باغ و غیره نیست؛ بلکه وطن خود را دوست داشتن است، شرف و عزت و ملیت و ناموس خود را دوست داشتن است. آزادی خود را دوست داشتن است.» (سهام، به نقل از طرزی، ۱۳۶۷: ۳۳)

وطن برای طرزی همه هست و بود و همه چیز است. زندگی، مرگ، برات، دین، شرف، زن و فرزند، نماز و کعبه، تار و پود است. اهداف والای طرزی با سر دادن چنین زمزمه‌هایی بی‌گمان اظهار عشق و علاقه مفراط به وطن بوده و همچنان بیان اینکه وطن با ارزش‌تر از هر چیز است.

حیات را چه می‌کنم، وطن! حیات من تویی برای هر سعادت‌م، وطن! برات من تویی
 اگر تو رفتی از کفم، وطن! ممات من تویی برای دین و هم شرف، وطن! حماة من تویی
 وطن! تو کعبه منی، وطن! صلوة من تویی

محبتت به جان من، چو پودها به تارها

(طرزی(ب)، ۱۳۳۳ق: ۹۵)

همان‌گونه که ملاحظه شد وطن در باور طرزی نه وطن مادی بلکه عزت و شرف و

آزادی است و او با علاقه مفرط از آن یاد می‌کند.

۲-۲-۲- دین و دغدغه حفظ ارزش‌ها

به باور طرزی دوری و غفلت از قرآن کریم و دستورهای آن باعث می‌شود که افراد در جامعه اسلامی مرتکب اعمال ناشایست شوند؛ از این رو لازم است در قدم نخست قرآن کریم را خوب با دقت بخوانند و در پرتو دستورهای آن زندگی دنیا و آخرت خود را بسازند و ارزش‌های دینی و قرآنی باید در سراسر جوامع اسلامی حفظ و منتشر شود. در این زمینه چنین می‌گوید:

«قرآن عظیم الشان خود را، بسیار بخوانیم و احکام جلیل او را رهبر دنیا و آخرت سازیم برای آن مجلس‌های علمیه بسیار بزرگی از علما و حکما و متفنین اسلام در هر جای ممالک اسلامی تشکیل دهیم؛ در آن مجلس‌ها، در آن کتاب مقدس ربّانی، غور و تدقیق شده و نکات سعادت آیات پرمحسنات آن را، به همه زبان‌هایی که مسلمانان به آنها متکلم‌اند نشر نموده، به صورت بسیار وافری، بر عالم اسلام پراکنده سازیم تا مسلمان‌ها بدانند که قرآن کریم، تنها کتاب آخرت و مردگان نیست؛ بلکه کتاب جمله کائنات موجود است که به عطا فرمودن آن کتاب، کائنات و موجودات آن را به ما عطا فرموده است. از جهل به قرآن ماست که مانند رشوت یک فعل قبیح و نجسی را ارتکاب می‌کنیم، دروغ می‌گوییم، غیبت و نفاق و ریا را شعار خود می‌سازیم.» (روان‌فهادی، ۱۳۸۷: ۱۳۹)

۲-۲-۳- استقلال طلبی

محمود طرزی و همفکرانش جریده سراج‌الخبار را مظهر بیداری فکری جامعه می‌دانستند و از طریق این نشریه هدف‌های آزادی‌خواهانه خود را به گوش ملت افغانستان و جهانیان می‌رساندند. طرزی با هزاران سعی و تلاش حتی واژه‌ای، سطری، پاراگرافی، شعری و یا مقاله‌ای را به گونه عرضه می‌کرد که در آن ندای آزادی‌خواهی، وطن‌دوستی، سازندگی و نوگرایی می‌بود. به همین اساس، وی سرمقاله «حی علی الفلاح» را نوشت. همین‌گونه مقالات دیگر تحت عنوان‌های «مسلمانان اتحاد کنید»، «علم و اسلامیت»، «ترقی به کدام

چیز مبتنی است»، «ترقی شرق»، «وطن»، «استقلال افغانستان»، «افغانستان و نعمت آزادی»، «ضرورت اعتماد به نفس شرقیان» و کتاب‌های «روضه حکم»، «از هر دهن سخنی و از هر چمن سمنی» را نوشت. همچنین مقاله‌های دیگر مشروطه خواهان را به چاپ رسانید که عبارتند از: «ترقی بر کدام چیز مبتنی است؟»، «شرح حال رجال» و شعری تحت عنوان «کارستان علم و فن» از عبدالرحمن لودین. رساله «غیرت نامه»، منظومه «بلبل گرفتار» و «تا به کی» از عبدالهادی داوی، «برطرف شدن سیاه چاه و شکنجه و عذاب‌ها» از علی احمد خان و همین گونه ده‌ها مقاله دیگر. (محسنی، ۱۳۹۵: ۴۳)

محمود طرزی «استقلال تامه و آزادی کامله» کشور را اعلان نمود. وی استعمارگران را «نمرودها، فرعون‌ها و شدادها» خطاب کرد. به صورت مستقیم و طنزی دشمنان خاک و وطن خود را هر آن طوری که خواست تحقیر نمود. (آهنگ، ۱۳۸۳: ۱۲۲) وی در مقاله «حی علی الفلاح» ندای آزادی و استقلال سر داد؛ مردم و ملت خویش را به حفظ و نگهداری از حاکمیت ملی، استقلال و آزادی ترغیب نمود و به استعمارگران بیگانه غیر مسلمان اعلام کرد که ملت افغان دیگر آن ملت قبلی نیست که در سیاست خارجی و همچنان سیاست داخلی تابع استعمارگران بیگانه غیر دین باشد. بلکه مرگ را ترجیح می‌دهد؛ ولی هیچ‌گاه زیر بار استعمارگران بیگانه نرفته، با آگاهی کامل از حقوق و شرف ملی خویش در راه استقلال و آزادی آماده هرگونه جان‌فشانی و فداکاری می‌باشد. چنانچه گفته است:

«حی علی الفلاح! ای ملت نجیبه افغانیه! شرافت ملی، عظمت قومی خود را محافظه کنید! استقلال و حاکمیت دولتی خود را صیانت نمایید! افغان که به دیانت و دینداری، به شجاعت و بهادری، به غیرت و ناموس شعاری در تمام دنیا مشهور شده باشد آیا این را بر وجدان و ایمان و شرف و ناموس خود چه سان گوارا کرده می‌تواند که نام حمایت و تابعیت دولت اجنبی غیر دین و غیر ملت بر او بوده باشد؟ حاشا حاشا! کلا کلا! افغان به بسیار آسانی، و خوش گواری مرگ را قبول کرده می‌تواند ولی هیچگاه، به هیچ صورت، قطعاً، قاطباً کلمات متعفنۀ معده به شور آورنده، تابعیت و حمایت را هضم کرده نمی‌توانند! معنی صاف و صریح تابعیت و حمایت این است که یک دولتی، به

دیگر دولتی بگوید که: «به غیر از من، دیگری را شناس! به غیر از من، با دیگر دولتی حرف مزین! به غیر از من، با دیگر دولتی عقد معاهدات یا رابطه مناسبات و معاملات مکن! به غیر از من، به دیگر دولت نه سفیر بفرست، و نه سفیر قبول کن!» معنی صاف و صریح استقلال تام، و آزادی کامله نیز این است که هر دولت، در همه چیزهایی که در بالا مذکور گردید، مستقل و آزاد باشد. دنیا به یک حال نمی‌ماند، بشریت بر مدارج مختلفه سیر و دور می‌کند! طفل می‌باشد، شیر می‌خورد، جوان می‌شود، شیرگیر می‌گردد. به کمال می‌رسد، خود را کامل می‌کند. ملت نجیبه افغان بینایی، دانایی، آگاهی حاصل کرده به خیر و شر به نفع و ضرر خود پی برده، شرف آزادی قومی، حقوق، استقلال ملتی خود را به خوبی شناخته تا به حال هرچه که بود بود، هر چه که شد شد! لکن بعد از این افغان آن افغانی نیست که از حقوق خود چشم‌پوشی بتواند.» (سهم، به نقل از طرزی، ۱۳۶۷: ۴۰)

مقاله حی علی الفلاح ندای استقلال طلبی و آزادی خواهی بود، ندای که امیر وقت نمی‌توانست در برابر انگلیس استعمارگر، این ندای انسانی را بلند نماید؛ ولی طرزی با نواختن چنین شیپور آزادی، تحرک جدیدی را برای استقلال و آزادی به وجود آورد.

۲-۲-۴- اصالت گرایی و بازگشت به خویشتن

طرزی با اظهار تأسف و آرزوی بیداری اسلامی و بازگشت به خود جوامع اسلامی را مخاطب قرار داده می‌فرماید: شما که از برکت دین مقدس اسلام، مردمان بیدار و آگاهی بودید و سرزمین‌های پهناوری را تسخیر کرده؛ با علم، صنعت، عدل و برادری همه بی‌عدالتی‌ها و خرافات اجتماعی را از بین برده، طریقه مناسب و معقول زندگی را برای انسان‌ها به ارمغان آورده بودید. در ابتدا مانند اعضای یک پیکر متحد بودید؛ چرا با هم دشمن شده، تفرقه‌افکنی جای برادری و اتحادتان را گرفته‌است. پس برای حل این مشکل بیاید دوباره باهم یار باشیم و از گذشته و حال عبرت بگیریم و افق دید و جهان بینی خود را گسترش داده از غفلت‌ها، شکست‌ها و بی‌عزتی‌ها عبرت بگیریم؛ زیرا هر چیزی را که خداوند بخشاینده به جوامع مترقی غربی و پیشرفته داده‌است، به ما هم عطا کرده‌است و از

این لحاظ هیچ کمبودی نداریم؛ ولی متأسفانه دیگر جوامع غیر مسلمان از این معادن، آب و امکانات خدا دادی فایده‌ها را می‌برند، ولی جوامع اسلامی در خواب غفلت و در عقب ماندگی به سر می‌برند و تأسفبارتر اینکه یک عده ما، در برابر پول و زر، حتی حاضرند از هر چیز خود بگذرند و در برابر کشورهای غیر مسلمان و استعمارگر سر تعظیم خم می‌کنند؛ درست مثل حاکمات شکم‌پرست، شهوت‌پرست و دنیاپرست یک تعداد کشورهای عربی و غیر عربی که با وجود اینکه اکثر مردم جامعه‌شان با این حاکمان مزدور صفت موافق نیستند؛ ولی این حاکمان دنیاپرست، به خاطر حفظ قدرت پوشالی‌شان با کشورهای استکباری و استعماری سر تعظیم خم نموده و خلاف دستورهای قرآن عظیم‌الشأن به جای اینکه مؤمنان، مسلمانان و کشورهای مسلمان را دوست خود انتخاب کنند، برعکس با کافران، ستمگران، مستکبران و استعمارگران پیمان دوستی می‌بندند. ملت و مردم مظلوم فلسطین و به ویژه مردم در خون افتاده غزه را که در مدت تقریباً یک سال بیش از ۴۰ هزار کودک، زن، پیر، جوان و مردم بی‌دفاع، بی‌گناه و غیرنظامی شهید دادند، بی‌شرمانه و بی‌غیرتانه نظاره می‌کنند.

مسلمانان شما بیدار بودید	به بیداری جهانی را گرفتید
به علم و صنعت و عدل و مساوات	همه روی زمین احیا نمودید
مسلمانان کجا شد اخوت تان	پرشان شد چرا جمعیت تان
شما بودید همچون جسم واحد	نفاق و تفرقه شد صفت تان
مسلمانان بیا بیدار گردیم	به کار خویشتن هشیار گردیم
به دور و پیش خود چشمی گشائیم	ز غفلت‌ها به عبـرت یار گردیم
مسلمانان زمین و کان و هم آب	شما را هم عطا کردست وهاب
چرا آن دیگران زین نعمت حق	فوایدها گرفتند و شما خواب

مسلمانان اسف بر حال مایان ز بهر زر دهیم هرچیز ارزان
ولی گویم دنیا نیست از ما بود مخصوص دیگر نوع حیوان
(طرزی، ۱۲۹۲: ۱۴)

به عقیده طرزی لازم است جوامع شرقی و اسلامی اعتماد به نفس داشته؛ ارزش‌ها، توانایی‌ها، دانشمندان و داشته‌های خود را به چشم احترام نگاه کنند:

«شرفیون ما عصرها به این سو، هر چیزی را از غریبون دیده و یافته‌اند و از خود را سراسر فراموش کرده‌اند، به حال بسیار بیچارگی و درماندگی افتاده‌اند... یک آدم شرقی هر قدر با فضل و کمال باشد، باز هم در پیش خود شرق هیچ اعتباری پیدا نمی‌کند. همین که غربی شد، با اعتبار و ذی‌اقتدار شمرده می‌شود... شرقی، اگر به یک مرض سخت دشوار درمانی گرفتار آید؛ اما به حذاقت و مهارت کدام داکتر شرقی صحت یابد، باز هم آن را با غور کردن نمی‌خواهد و به همین قدر تسلی‌یاب می‌شود که بگوید خانه فرنگستان آباد اگر این شرقی را آدم نمی‌ساخت، کجا به ما فایده می‌رسانید!...» (روان فرهادی، ۱۳۸۷: ۱۳۵)

۲-۳- ستم‌ستیزی و طرد بیگانه

۲-۳-۱- ستم‌ستیزی

«شهیدان ظلم استعمار» نام یکی از سروده‌های مشهور و ستم‌ستیزانه محمود طرزی بوده که در جریده سراج‌ال‌اخبار نشر شده است. طرزی در این سروده خود ظاهراً جنگ بلغاریا با امپراتوری عثمانی را به تصویر می‌کشد؛ اما هدف شاعر از نشر آن زنده نگهداشتن روحیه ضد انگلیسی و ضد استعماری در بین مردم افغانستان بوده و در واقع این شعر فریاد آزادی‌خواهانه شاعر در روزگاری است که استعمار انگلیس همه اختیارات سیاست خارجی افغانستان را در دست دارد. این شعر زمانی سروده شده است که افغانستان دو جنگ خونین (جنگ اول و دوم با انگلیس) را پشت سر گذاشته و خاطرات تلخ و زجردهنده آن جنگ‌ها همچنان در حافظه اجتماعی و تاریخی مردم وجود دارد که نباید به فراموشی سپرده شود. (نادری، ۱۳۹۴) محمود طرزی در این شعر خواسته است تا ظلم و خونریزی انگلیس در

افغانستان را بیشتر برجسته سازد و برای مردم این پیام را بفرستد که سرزمین‌شان هنوز به گونه‌ای در چنگال انگلیس قرار دارد. طرزی می‌داند که سرانجام مردم افغانستان جهت دست‌یابی به استقلال کامل خویش در برابر انگلیس به پا بر می‌خیزند. (همان)

شهیدان ظلم استعمار

شبی بود تاریک چون زلف یار	ز یک جنگلی می‌نمودم گذار
چه جنگل مهیب و مخوف سیاه	درختان سروش چو عفریت‌سار
زمین پر زخون و هوا پر دمه	به هر سو جسد‌های خونین نثار
به ترس و به لرز و به اندوه و فکر	به آهستگی می‌شدم رهسپار
رسیدم به یک مقبر سهمگین	ز اندیشه و غم شدم بی‌قرار
ز بیم و ز اندوه و درماندگی	نشستم که یک دم شوم رستگار
نیاسوده بودم دمی از تعب	که شد حالت دیگری آشکار
صدای حزینی به گوشم رسید	که می‌گفت با نال‌ش، زار زار

شهیدان ظلم فرنگیم ما

به خون وطن لاله رنگیم ما

از این صوت محزون از این خوش بیان	به گرداب غم غوطه خوردم روان
ز خود بی‌خبر بودم از جوش غم	که ناگه دگر حالتی شد عیان
سه کالبد بر آمد ز زیر زمین	بُد هیچ چیزی به جز استخوان
به پیش یکی لوحه سنگ مزار	رسیدند با ناله و با فغان
شنیدم که گفتند با یک دگر	که ما را چو کشتند این وحشیان
بی‌آید تا بهر اخلاف خویش	خصوصاً به اخوان افغانیان
وصیت نویسیم و آگه کنیم	که غافل نباشند از مکرشان

شهیدان ظلم فرنگیم ما

به خون وطن لاله رنگیم ما

(طرزی (ب)، ۱۳۳۳ق: ۱۰۲)

شعر «شهیدان ظلم استعمار» با مضمون و محتوای مقاومت گرانه و دشمن ستیزانه، زبان و نمادگرایی‌های که دارد، یکی از شعرهای تأثیرگذار طرزی بر شاعران دیگر بوده است.

۲-۳-۲- نکوهش حاکمان جور و مقابله با استبداد

طرزی طوری که گفت عمل کرد. او دربار را خطاب کرد و درباریان را «اشتران باربردار محمل» و استعمارگران را «نمرودها، فرعون‌ها و شدادها» خطاب کرد. (آهنگ، ۱۳۸۳: ۱۲۱-۱۲۲)

۲-۳-۳- نکوهش بیگانگان

طرزی در ابیات زیر به جنگ‌های صلیبی که در گذشته بین مسلمانان و اروپائیان به وقوع پیوسته و شباهت کامل با جنگ‌های که امروز بین فلسطینی‌ها و اسرائیلی‌ها در غزه در جریان است اشاره کرده، فجایع و اعمال ضد انسانیت را که اروپائیان آن روزگار مرتکب شده‌اند شرح می‌دهد. اروپائینی که با سردادن شعارهای حقوق بشر، حقوق زن، حقوق کودکان، تمدن و ده‌ها ادعای دروغین، هم در گذشته و هم امروز، به کشتار زنان، کودکان، بی‌گناهان و نسل‌کشی‌ها افتخار کرده، با سرهای بریده آنها در گذشته عکس‌های یادگاری می‌گرفتند و امروز بر علاوه گرفتن عکس‌ها و فیلم‌های یادگاری، آنها را در فضاهای مجازی با افتخار به اشتراک گذاشته و اسمش را «دفاع مشروع اسرائیل» می‌گذارند.

گر به بلغاری و یونانی و صربی تو دهی	نسبت نوع بشر، می‌شوی از مردی دور
دعوی مردی کند این سگ‌مردار پلید	سرزن‌ها بُرد و کرده به آن فخر و غرور
بعد از آن کشته و بریده سرش را که بود	یادگاری ز برای دم این عیش و سرور
گر تمدن ز خجالت برود زیر زمین	جای دارد که ز اروپا بنموده‌است ظهور
این چنین ملت وحشی و چنین قوم لعین	این چنین بدعت و اعمال قبیح منفور
حضرت عیسی و مریم، همه حواریون	حاش الله که از این فعل نمایند حضور
حضرت آدم و حوا به فغان می‌گویند	که ز نسل من و تو نیست چنین قوم فجور

(طرزی (ب)، ۱۳۳۳ق: ۱۰۴)

۲-۳-۴- رد لطف بیگانه

طرزی و هم‌فکرانش همواره دلسوزی‌های دروغین و اشکک تمساح‌های را که غریبی‌ها زیر نام انسانیت و حقوق بشر، از خود تبارز می‌دهند، رد نموده آن را حيله و نیرنگ می‌دانند:

ز خویش اگر همه قهر است، لطف انگارید
 ز دست غیر همه لطف را ستم شمردید
 محمد انور بسمل (چهرقانی، به نقل از جاوید، ۱۳۹۷):

(۱۶)

۲-۴-۲- سلحشوری و روحیه جنگاوری**۲-۴-۲-۱- تحریص به قیام و مبارزه**

تحریص به مبارزه برضد استعمارگران و وصف استقلال در سراسر اشعار و نوشته‌های طرزی و هم‌فکرانش تجلی دارد. چنانکه محمد انور بسمل از هم‌فکرانش می‌خواهد که در توصیف استقلال زبان قلم و شعر خود را خنجر دو سر بشمارند و با وجود استبداد داخلی و خارجی با شجاعت تمام در راه آزادی قدم گذاشته به راه خود ادامه دهند:

زبان خامه خود را به وصف استقلال
 به جان دشمن خود خنجر دو دم شمردید
 به راهتان همه گر شیشه‌پاره‌ها فرش است
 قدم دلیر گذارید و خاک، یم شمردید
 (همان)

۲-۴-۲-۲- مقابله با دشمن تا پای جان

سرور صبا با تأثیرپذیری از شعر «شهیدان ظلم استعمار» محمود طرزی، شعری دارد آزادی‌خواهانه و از شمار شعرهای مقاومت که از پیروزی مردم در برابر تجاوز انگلیس و از فدا ساختن جان‌های شان در راه آزادی و عشق وطن سخن می‌گوید:

در آن دم که از جور دهر کهن	اجانب در آمد به خاک وطن
ز دست ستم پرور دشمنان	به خون غوطه زد طفل و پیر و جوان
پسر بی پدر شد، پدر بی پسر	زمین سوگوار آسمان نوحه گر
ز بس در وطن ظلم شد آشکار	بر آشفته یک دم صغار و کبار
به جان عدو آتش افروختند	تن شوم شان را چون سوختند
تن چند این جا به خاک اندریم	از آن مردمان وطن پروریم
به عشق وطن نقد دل باختیم	فدای وطن خویش را ساختیم

و طـــــــن پروران جوانیم ما

شهید کف دشمنانیم ما

سرور صبا (نادری، ۱۳۹۴ ش)

۲-۵- شکیبایی و آمادگی دفاعی

۲-۵-۱- تأکید بر توانمندسازی دفاعی

طرزی برای توانمندسازی دفاعی و حفظ وطن از تجاوز دشمنان وضع خدمت سربازی را با الگوپذیری از امپراتوری عثمانی چنین پیشنهاد می‌دهد: «ملتی که برای محافظه ملیت و وطنیت خود عسکر نشوند، حق وطن و شرف ملت خود را به‌جا نیاورده خواهند بود که مجازات آن را در دنیا و آخرت خواهند دید. هر فردی از افراد اهالی، بدون استثنا، به مجردی که به سن بیست و یک سالگی درآید، همان دم به قرعه عسکری داخل شده، دو سال خدمت عسکری خود را به‌جا آورند و تعلیم و قواعد عسکری خود را بیاموزند.» (ن.ک. روان‌فرهادی، ۱۳۸۷: ۱۴۲)

۲-۵-۲- نکوهش کاهلی و تن آسایی

بگذشت و رفت

وقت شعر و شاعری بگذشت و رفت	وقت سحر و ساحری بگذشت و رفت
وقت اقدام است و سعی و جد و جهد	غفلت و تن‌پروری بگذشت و رفت
عصر موتر و ریل است و برق	گام‌های اشتری بگذشت و رفت
تلگراف آرد خبر از شرق و غرب	قاصد و نامه‌بری بگذشت و رفت
گفت محمود این سخن را و برفت	سعی کن تنبل‌گری بگذشت و رفت

(طرزی(الف)، ۱۳۳۳ق: ۱۱۸)

او توسط چنین طرز تفکر می‌خواهد به خواننده‌اش بگوید که زمان شعر خط و خال معشوق گذشته؛ یعنی باید زندگی را با دید باز و دستاوردهای تازه‌اش دید، به این ترتیب شاعر می‌خواهد مردم جامعه، رهبری جامعه، شاعران و نویسندگان را آگاه سازد تا اینکه از افکار واپسگرایی و تقلیدی بیرون آمده و خویشتن را مطابق پیشرفت و مقتضای زمان آماده نمایند. حالا زمان سعی، تلاش و پیشرفت است؛ زیرا جهل، نادانی، تنبلی و تن‌پروری زمانش سپری شده‌است. عصر و زمان فناوری مدرن و جدید است. در این روزگار ماشین، ریل، برق همه کارها را آسان ساخته‌است. علم و دانش چنان پیشرفت کرده که زندگی انسانها کاملاً تغییر کرده‌است. زمان استفاده از حیوانات جهت حمل و نقل از یکجا به جای دیگر گذشته و جهان رو به ترقی می‌باشد؛ بنابراین لازم است خود را با پیشرفت‌های دنیای جدید آماده کرد. حال زمان قاصدی و نامه‌بری توسط انسان از یک شهر به شهر دیگر سپری شده؛ زیرا وسایلی به وجود آمده که انسان‌ها به وسیله آن می‌توانند پیام‌ها و مقاصدشان را از شرق عالم به غرب عالم به آسانی و زودترین فرصت به اشخاص مورد نظر برسانند و ضرورت به چند ماه و چند هفته نیست. طرزی به این چنین تغییرات صنعتی و فناوری اشاره نموده مردم جامعه خویش را آگاهی میدهد.

۲-۶-۱- بصیرت و دشمن شناسی

محمود طرزی جهت بصیرت و دشمن شناسی افراد جامعه اسلامی چنین می گوید: «دولت‌های نصارای اروپا، از زمان‌های بسیار قدیمی در صدد محو کردن اسلام و رهایی دادن قدس شریف را از دست مسلمانان افتاده بودند. بارها حمله‌ها و هجوم‌های شدید اهل صلیب، بر بلاد اسلامی به وقوع آمد؛ اما هیچ صرفه‌ی نبردند؛ بنابراین، چون دیدند که قوت‌شان کافی نمی‌آید، به افزونی قوت خود افتادند. علم فن صنعت را رهبر خود ساخته یگان یگان ملک‌های اسلام را از آسیا و افریقا به دست خودشان در آوردند. در وقت حاضر به چنان درجه قوت و قدرت خود را رسانیدند که امروز تنها به رهایی دادن قدس نی، بلکه به رهایی دادن تمام کره زمین از مسلمانان اتفاق کرده‌اند.» (ن.ک: روان‌فرهادی، ۱۳۸۷: ۱۲۵) از این رو، برای جوامع اسلامی لازم است در قدم نخست از تاریخ خود و از اعمال و فجایع دشمنان که در حق مسلمانان مرتکب شده‌اند آگاهی همه جانبه حاصل نموده، نقاط ضعف و قوت دشمنان خود را شناسایی و به قوت و توانایی خود بیفزایند. بنابراین، طرزی در ابیات آتی از زبان حال شهیدان ظلم فرنگ یاد می‌کند که همه بی‌گناه و غیر نظامی بودند و در جنگ‌های که بین مسلمانان و اروپائیان در گذشته رخ داده است، به جرم مسلمان بودن، قتل عام شده‌اند و این شهیدان متأسف هستند که چرا سلاح برنداشته و در نبردها و جنگ‌ها علیه دشمنان شرکت نکردند؛ زیرا دشمنان به نظامی و غیر نظامی جوامع اسلامی رحم نمی‌کنند، باید همیشه آماده بود:

زن و مرد و پیر و جوان بی‌گناه	همه کشته قتل عامیم راست
اگر پرسى از قاتل ما که کیست	ز صرب و ز یونان و بلغاریاست
و گر از گناهم پرسى که چیست	به جز بغض دین فکر دیگر خطاست
نه عسکر بدیم و نه تیغی زدیم	چرا کشته گشتیم حیرت رواست
هزاران اسف کاش خورد و کلان	همی بود مان حاضری چون وغاست
به غفلت بدیم و بکشتیم خویش	بلی خود کشی را همین یک جزاست

شهیدان ظلم فرنگیم ما

به خــــون وطن لاله رنگیم ما
(طرزی(ب)، ۱۳۳۳ق: ۱۰۲)

۲-۶-۲- غفلت ستیزی و مبارزه با جهل و نادانی

به باور طرزی همه عقب ماندگی، بیچارگی و بد بختی‌های ملت‌های اسلامی، نتیجه بی‌سوادی، بی‌علمی، سستی، تبلی و نا آگاهی است؛ زیرا از برکت علم است که جامعه و انسان فقیر، توانگر و دارای اقتدار می‌شود. ملت و مردمی که به علم و آموزش و پرورش توجه جدی دارند، شایسته زندگی مرفه و باعزت هستند. چنانچه گفته‌است: «ای هم‌ملتان هم‌دین و آیین! بدانید که بد بختی‌های ما از بی‌علمی، بی‌خبری و کاهلی و غافلی ماست. علم است که فقیر را توانگر می‌سازد.» (ن.ک: برزین‌مهر، ۱۳۸۱: ۱۱۱) همچنان طرزی مسلمانان و افراد جامعه اسلامی را بر مبنای حدیث شریف پیامبر گرامی اسلام (ص) که فرموده‌اند: «اطلبوا العلم ولو بالصین»، به سعی و تلاش در پی کسب علم، معرفت و هنر که حتی سفر به چین و ژاپن، ترغیب نموده و لحظه‌ای آسایش و غفلت را نمی‌پذیرد.

مسلمانان بیاموزید عرفان گذارید این همه بطلان و حرمان
میاساید یک دم، زود پویید پی علم و هنر تا چین و جاپان
طرزی(جوادی، ۱۳۹۶: ۲۴۵)

آنچه را محمود طرزی و همفکرانش در آثارشان و نشریه‌های آن روزگار چون سراج‌الاجبار، سراج اطفال و ارشاد نسوان ارائه کرده‌اند؛ در حقیقت جهت‌های مختلف نوگرایی، علم‌پروری و آگاهی اجتماعی در آنها مد نظر سرایندگان آن بوده‌است و جانمایی ادبیات این دوره را روح استقلال‌طلبی، استعمارستیزی، بیداری اجتماعی، صنعت‌ستایی، نوگرایی و علم‌پروری تشکیل می‌دهد.

طرزی معرفت دینی و پیشرفت فرهنگی را قدم نخست برای رشد سیاسی می‌داند؛ زیرا رشد سیاسی حاصل اراده و عمل انسان‌های توسعه‌یافته‌است. جامعه توسعه یافته می‌تواند از بند خرافات، استبداد و استعمار رهایی یابد. او باور دارد که «بیداری حقیقی، بیداری فکری است... فکرها هر آن قدر که بیدار شود، سعادت نیز همان قدر ملت‌ها را بیدار می‌کند؛

[زیرا] روشنی عبارت از علم و معرفت است.» و «نادانی بی خبری، تاریکی و تیرگی است.» (ن.ک: محسنی، ۱۳۹۵: ۸۱-۸۲) بیداری اجتماعی که از جانب مشروطه‌خواهان منظور می‌شد، به خاطر دفاع از مردم زحمت‌کش بود و تحولات در ساختار دولت‌داری را تقاضا می‌کرد. با همین اندیشه‌ها محمود طرزی و همفکران او به ادامه راه سید جمال‌الدین افغان نهضتی را تأسیس می‌کنند که برای رشد و تحول ساختار دولت افغانستان زمینه فراهم می‌سازد و برای پیشرفت آموزش و پرورش و تحول ذهنی مردم امکان بیشتر را می‌دهد. (همان: ۳۹) اشعار شاعران مشروطه‌خواه باعث بیداری اجتماعی شده و مردم را متأثر می‌ساخت. طرزی در نخستین شماره جریده «سراج الاخبار» قصیده‌ای از محمد سرور واصف شاعری که جانش را در راه مشروطه‌خواهی فدا کرد - منتشر کرده است. در این قصیده شاعر سعی دارد مردم جامعه خویش را از خواب غفلت بیدار نموده، آگاه سازد که چنین سروده‌است:

فروغ جوهر دانش، فرو بگرفت عالم را سواد جهل شد از لوحه جان جهان فانی
 فرود از پرتو دین، لمحهای انوار دانش را زدود از چهره مرآت دهر آثار ظلمانی
 محمد سرور واصف (همان: ۵۵)

در این ابیات شاعر مردم جامعه خویش را به مبارزه علیه تاریکی‌ها و کسب علم و دانش ترغیب نموده و «سراج الاخبار» را به نوری تشبیه کرده که دیده جهانیان را نورانی می‌سازد تا همه حقایق بهتر نمایان گردد.

شاعران و نویسندگان جنبش مشروطه تلاش داشتند تا اشعار و نوشته‌های‌شان وسیله‌ای باشد در جهت رشد شعور اجتماعی مردم. اشعار این دوره سرشار از مضامین وطن‌دوستی، آزادی‌خواهی، عدالت‌پسندی، نوگرایی، بیداری اجتماعی و مبارزه بر ضد استعمار است. اشعاری است روشنگرانه و خواننده را در جهت پایه‌گذاری یک جامعه مدنی، پیشرفته، علم‌پرور و آزاد، به آگاهی و مبارزه دعوت می‌کند. ادبیات این محدوده، ادبیات پرخاشگرانه است که بیشتر جنبه‌های تجددگرایی، بیداری اجتماعی، انتقادی و استقلال‌طلبانه دارد. (خراسانی، ۱۳۸۵: ۲۳) بنابراین عبدالهادی داوی (پیشانی) مردم جامعه

خود را چنین مخاطب قرار می‌دهد:

تا به کی اولاد افغان تا به کی
تا به کی هان تا به کی هان تا به کی؟
کوکوی مرغ سحر آمد به گوش
خرخر خواب ای گران جان تا به کی؟
نور بیداری جهانی را گرفت
خواب غفلت ای حریفان تا به کی؟
روز کار و روزگار عبرت است
خواب راحت در شبستان تا به کی؟
هست مکتب، جان ملت، جان من!
تا به کی باشیم بی جان تا به کی؟
ای قلم! آخر زبانت می‌برند
اینقدر حرف «پریشان» تا به کی؟
(چهرقانی، به نقل از صابری هروی،

۱۳۹۷: ۱۶)

داوی در منظومه «تا به کی» یعنی (تا چه زمانی) مردم را به بیداری تشویق کرده و از پیشرفت‌های که در کشورهای مترقی در حال انجام است، با خبر می‌سازد، به مردم جامعه خویش یادآور می‌شود که از خواب غفلت بیدار شده و خود را مطابق تغییرات و پیشرفت‌های جهانی آماده سازند.

۲-۶-۳- اعتراض به وضع موجود و راهنمایی به وضع مطلوب

محمود طرزی جسورانه و شجاعانه، امیر حبیب‌الله خان پادشاه زمان خود را مورد انتقاد قرار داده و از پیشرفت‌ها و تغییرات علمی و فناوری کشورهای جهان یادآوری می‌کند. به امیر می‌گوید که حالا زمان شکار بُودنه (بلدرچین) در کشتزارها به روش قدیمی‌ها نیست، زمانه به شدت در حال تغییر و پیشرفت است. کشورهای استعمارگر به وسیله علم، دانش، حيله و نیرنگ، کشورهای غافل و عقب مانده را مورد استثمار و استعمار قرار می‌دهد و از همه منابع و امکانات آنها می‌خورند و سوء استفاده می‌کنند. لازم است که بیدار و هوشیار باشیم و مطابق با پیشرفت‌های جهانی خود را با توانایی علمی و فناوری مجهز و آماده سازیم، ای امیر غافل هم‌نشین حيله گر (انگلیس) تو را فریب داده، اگر نه تو این چنین بی‌خبر از جهان نبودی، متوجه باش که در شمال کشور روسیه تزاری (خرس قطبی) و شرق کشور هند بریتانیوی (انگلیس حيله گر)، بزرگترین دشمنان ما در کمین بوده و در دماغ و خیالات‌شان

تصرف و غارت کشورهای بی خبر، عقب مانده و کم زور را می پروراندند و همین انگلیس
استعمارگر دارد از امکانات و منابع چندین کشور می خورد و سوء استفاده می کند که به ما
پیام بیدارباش دارد:

بیا ببین که در جهان چگونه گشته کارها جهان جهان ریل شد زمان زمان تارها
چه بحررها که بر شده چه خشکه‌ها بحررها چه کوه‌ها شکاف شد گذشت از آن قطارها
جهان جهان عــــم و فن زمان زمان کارها

بس است صید بُودنه میان کشتزارها

مکن تو عمر خویش را عبث به لهُو و لعب صرف که وقت همچو شمس شد گذار عمر همچو برف
مذاب می کند ترا تو خوش به مدح خود به حرف شمال ما و شرق ما ز دشمنان چو بحر ژرف
که موج آب چرک شان گذشته از کنار ظرف

همان به ریختن بود چو سیل کوهسارها

ندانما که همت جوان بُد از چه پیر شد نبود غافل از جهان جهان ترا اسیر شد
گمان بــــرم قرین بد به حيله دستگیر شد که غافل از جهان شدی دلت ز ملک سیر شد
مشو تو غافل از خودت که دشمنان دلیر شد

مرو به قول بدمش که ذلتست بارها

درین زمانه هر طرف به فن سراغ داردا ز بهر راغ ملک خود هوای باغ داردا
پی ترقی خودش به کف چــــراغ داردا برای ضبط ملک‌ها چــــه در دماغ داردا

خــــورند روم و فرس را به ما بلاغ داردا

تــــو وقت را عبث مکن به میله و شکارها

(طرزی(الف)، ۱۳۳۳ق: ۹۳-۹۴)

همچنین عبدالهادی داوی (پریشان) یکی از همفکران طرزی، امیر حبیب‌الله خان پادشاه
زمان خود را مورد انتقاد قرار داده چنین می سراید:

در وطن گر معرفت بسیار می شد بد نبود چاره این ملت بیمار می شد بد نبود
این شب غفلت که تار و مار می شد بد نبود چشم پر خوابت اگر بیدار می شد بد نبود

کله مستت اگر هشیار می شد بد نبود

عبدالهادی داوی(سهام، به نقل از حبیب، ۱۳۶۷ش: ۴۲)

داوی چاره ملت بیچاره را بیداری از غفلت و کسب علم و دانش می‌دانست. وی اوضاع حاکم جامعه را به شب غفلت تشبیه کرده که باید تار مار و نابود شود و جای آن را علم و دانش - که آورنده روشنایی و آگاهی است - بگیرد. وی امیر را مخاطب قرار داده که باید از خواب غفلت بیدار شود و به جای غفلت، تن‌پروری، می‌نوشی و عیاشی، چاره این ملت بیچاره سزاوارتر است. این چنین انتقادهای در آن زمان نیازمند جسارت و شهامت خاص بود که هر شاعر و نویسنده‌ای جرأت ابراز آن را نداشت.

۲-۷- آگاهی بخشی

۲-۷-۱- الگوپذیری مثبت از غیر

میرزا شیر احمد مخلص از جمله شاعران علم‌پرور و نوگرای زمان طرزی باور دارد که از جمله کشورهای کمال‌یافته و جهان مترقی، یکی هم آلمان است که به سبب پیشرفت‌های همه‌جانبه و علمی، اقتدار به دست آورده و امروز دشمنان‌شان به خاطر از دست دادن سرزمین و جان خود، از آنها وحشت دارند. می‌گوید: ای مسلمانان بیاید که ما هم از آنها الگو گرفته، کمرهای مان را بسته و شب و روز تلاش کنیم تا مانند آنها به آگاهی و توانایی علمی و اقتدار برسیم تا دشمنان از قدرت ما در ترس و هراس بوده و نتوانند کشور و جامعه ما را مورد استثمار و استعمار قرار دهند.

ز فیضان کمال و فن ترقی کرد چون جرمن	کزو خصمان او دارند بیم ملک و جان امروز
بیاید ای مسلمانان که ما هم بهر علم و فن	به جد و جهد بر بندیم روز و شب میان امروز
ز علم و حکمت و دانش ترقی می‌کند دولت	نمی‌شاید که ما باشیم در خواب گران امروز
ترقیات جرمن را به خود سر مشق انگاریم	به تعلیم و فنون کوشیم بر قدر توان امروز

شیر احمد مخلص (حبیب، ۱۳۸۱: ۹۸)

داوی نیز از همفکران طرزی در زمینه علم‌پروری و کسب دانش به این باور است که از جمله کشورهای مترقی، در شرق ژاپن و در غرب ترکیه عثمانی پیشرفت‌های چشمگیر و قابل ملاحظه‌ای کرده‌اند و می‌پرسد چه سبب این همه ترقی و پیشرفت شده‌است؟ بدون شک که آموزش و پرورش دلیل پیشرفت آنها می‌باشد؛ زیرا آنها به آموزش و پرورش بسیار زیاد توجه دارند و به وسیله آن مردم جامعه خود را به مدارج عالی رسانیده‌اند:

به مشرق بین حال اقوام ژاپن به مغرب بین حالت آل عثمان
 چه بود آنکه دادش ترقی نمایان چه بود آنکه کردش به مطلب مصادف
 معارف معارف معارف ... عبدالهادی داوی (شفق و چهرقانی،
 به نقل از صابری هروی، ۱۳۹۱: ۶۴)

۲-۷-۲- نوگرایی و علم‌پروری

مشروطه خواهان ادبیات را بیشتر به خدمت موضوعات بیداری اجتماعی و نوگرایی قرار داده بودند که موضوعات اساسی شعر در دو دهه نخست سده بیستم میلادی عبارت از: وطن پرستی، آزادی، نوجویی، بیداری اجتماعی، رشد دانش، فرهنگ، صنعت، اتحاد مسلمین و اقوام مختلف افغانستان بوده است. (محسنی، ۱۳۹۵: ۱۰۸)

طرزی در سراج‌الخبار، به مسائل آزادی خواهی، اصلاحات اجتماعی و نوگرایی در زمینه آموزش و پرورش، فرهنگ، ادبیات، اقتصاد و صنعت می‌پرداخت. توجه وی به مسائل زنان در گشودن ستون «عالم نسوان» در سراج‌الخبار مظهری از تمایل نوگرایانه وی بود. او اولین روزنامه‌نگاری در افغانستان بود که نشریه‌ای برای کودکان ایجاد کرد. این نشریه که سراج‌اطفال نام داشت، از شماره یکم سال هشتم انتشار سراج‌الخبار به پیوست آن منتشر شد. (انوشه و همکاران، ۱۳۸۱: ۶۳۰) محمود طرزی که در اثر تماس و صحبت با علامه سید جمال‌الدین افغان از نور او فیض برده و ذهنش روشن شده بود، زمانی که به وطن بازگشت به فعالیت آغاز کرد و نشر جریده سراج‌الخبار را به عهده گرفت. مبارزه بین کهن‌گرایی و نوگرایی شروع شد. طرزی معتقد بود که شعر باید پیام‌آور مفاهیم جدید و زندگی ساز و بیانگر واقعیت‌ها و گویای تحول و اصلاح جامعه باشد. (شهرستانی، ۱۳۸۱: ۶۱)

طرزی در نثر نویسی معاصر و شعر معاصر فارسی از جلوداران و مشوقان نوگرایی بود. وی دوران کهن‌گرایی و تقلید را پایان یافته می‌دانست. استفاده از عناصر اشعار کلاسیک با الگوهای زیبایی‌شناختی آن را که به عقیده او با نیازهای زمان همخوانی نداشتند، رد می‌کرد. در سبک شعر نیز سادگی را بر پیچیده‌سرایي برتری می‌داد. وی برای راه یافتن زبان

مردم به اشعار افزون بر چاپ مقاله‌های در دفاع از اشعار به زبان ساده و گفتاری، می‌کوشید تا در نشریه‌اش اشعاری به زبان‌ها و لهجه‌های اقوام گوناگون کشور را گرد آورد. طرزی ستون «ادبیات ملی» را به همین منظور از سال ششم انتشار نشریه سراج‌الانخبار گشود. (انوشه و همکاران، ۱۳۸۱: ۶۳۱)

طرزی نوجوانان، جوانان و همه مردم جامعه را تشویق به داشتن همت بلند، سعی، تلاش و پایداری در راه کسب علم، فناوری، هنر و عرفان می‌کند و ممتاز بشر شدن، سرآمد روزگار شدن، سزاوار حرمت و احترام شدن را در گرو همت بلند، تلاش و کوشش جهت تحصیل علم، دانش، هنر و عرفان می‌داند.

سعی

هرکس به کوشش کند اظهار متانت	شک نیست که یک روز کند کسب سعادت
ارباب همم محترم اهل جهانست	از سعی کمالات بیایی همه عزت
ممتاز بشر شو توبه عرفان و کمالات	از علم و هنر می‌شوی شایسته حرمت
تحصیل معارف بکن ای نور دو دیده	تا آنکه شوی مردمک دیده رغبت
با کوشش با سعی به شهره ترقی	می‌پوی و همی کوش و بشو حایز قیمت
با علم و هنر سعی چو شد منظم و همدم	بی‌شبهه ز اقران بیری گوی به سبقت
که نظم و گهی نثر و گهی خوب و گهی زشت	محمود همی گوید و قصدش شده خدمت

(طرزی، ۱۳۹۱ش: ۱۵)

همچنان شایق جمال شاعر هم‌اندیشه طرزی می‌گوید: انسان که در واقع یک موجود ضعیف است، از برکت کسب علم و هنر مثل خورشید می‌تابد و باعث روشنایی و رشد همه موجودات می‌شود. حتی مور اگر به وسیله کسب معرفت و شناخت خدا برسد می‌تواند به درجه قدرت سلیمان پیامبر نایل شود و همه موجودات این کره خاکی را به خدمت بگیرد.

ذره از علم و هنر خورشید تابان می‌شود مور اگر عرفان بیاموزد سلیمان می‌شود

شایق جمال (برزین مهر، ۱۳۸۱ش: ۱۱۱)

و یا وقتی که عبدالعلی مستغنی از همفکران طرزی می‌گوید: اگر عاقل و هوشیار هستی

-مانند دوران‌های جاهلیت- متکی و دلگرم به حسب و نسب مباش و افتخار مکن که فرزند فلان نجیب زاده و پادشاه زاده هستی؛ بلکه در شرایط امروزی که عصر علم‌پروری و خردورزی است؛ بهره‌مندی از علم و دانش و بی‌سوادی، جهل و بی‌بهره بودن از علم و دانش، معیار سنجش ارزشمندی و هنرمندی و بی‌ارزشی و جهالت است.

گر عاقلی نسب منمای و حسب مگوی جهل است و علم مایه عیب و هنر کنون
عبدالعلی مستغنی (همان)

و یا زمانی که قاری محمد عظیم از هم‌عقیده‌های طرزی کسب و یادگیری علم و ادب را مسبب داشتن زندگی مرفه در این جهان و آرامش و سُورور در آن جهان می‌داند.

ای پسر یادگیر علم و ادب در دو گیتی نمای عیش و طرب
قاری محمد عظیم (همان)

در سراج‌الاجبار علاوه بر مقاله‌های که مضمون سیاسی داشت، مقاله‌های ادبی، معرفتی، داستان، خاطره‌ها، شعرهای شاعران روشنفکر افغانستان نیز انتشار می‌یافت. (محسنی، ۱۳۹۵: ۶۰) در این دوره علاوه بر کتب معارف، کتاب‌های مورد علاقه عام نیز به طبع می‌رسید. اغلب این کتاب‌ها را محمود طرزی خود ترجمه، تألیف و تحریر کرده‌است. از آن جمله ادب درفن، پراکنده، توحید و... می‌باشد همچنان کتب و آثار دیگری به قلم سایر دانشمندان به نشر می‌رسید. (آهنگ، ۱۳۸۳: ۱۰۶) شعرا و نویسندگان به شمول محمود طرزی مقالات، نوشته‌ها و شعرهای خود را به صورت‌های مختلف از طریق نشریه سراج‌الاجبار و سراج اطفال که اکثر دارای محتوای نوجویی، بیداری اجتماعی، استقلال‌طلبی و دانش ستایی بود، به نشر می‌رساندند و از این طریق جامعه خویش را آگاه ساخته شعور مردم را بلند می‌بردند. (خراسانی، ۱۳۸۵: ۲۲)

محمود طرزی از نخستین شماره‌های نشریه‌هایش سخن از هدفمندی ادبیات و تعهد اجتماعی شاعران در میان آورد، شعرهای در ستایش دانش‌ها، ضرورت آزادی برای هر فرد و برای یک کشور، اهمیت آموزش، دوستی وطن، کار برای ترقی، نوگرایی و ستایش نقش صنعت در بهبود زندگی مردمان و شعرهایی در وصف پدیده‌ها و فراورده‌های

صنعتی، نقد عیاشی‌های درباریان و شخص امیر به چاپ رساند که موافقت و مخالفت بسیاری شاعران و خوانندگان جریده را برانگیخت. (حبیب، ۱۳۸۱: ۶۶) این هر دو نشریه در آذرماه ۱۲۹۸ ش. به سبب مخالفت برخی از درباریان با طرزی از نشر باز ماند. (انوشه و همکاران، ۱۳۸۱: ۶۳۰)

۲-۷-۳- پایه‌ریزی اندیشه انقلابی

در دوره مورد بحث ما اندیشه‌های آزادی‌خواهی و نوجویی و بیداری اجتماعی بخش عمده و اساسی اشعار، مقالات، و آثار شعرا و نویسندگان را تشکیل می‌داد؛ سراج‌الاجبار که یکی از مهمترین نشریه‌های این دوره است در شماره‌های متعددش مطالب استقلال طلبی و بیداری اجتماعی و نوجویی به نشر رسیده است. (برزین مهر، ۱۳۸۱: ۱۱۱) جریده سراج‌الاجبار در تشکیل و تحول ایجاد آثار بدیعی ادیبان مشروطه‌خواه نقش نهایت برجسته داشت. از نخستین روز تأسیس جریده مذکور اکثر روشنفکران جامعه افغانستان برای خود منبر عقیده‌های اجتماعی، سیاسی و ادبی پیدا کرده بودند. سعی و کوشش می‌کردند که اندیشه‌های نوجویی و استقلال‌طلبی خود را نشر نموده، انقلاب فکری را در میان مردم جامعه توسعه بخشند. (محسنی، ۱۳۹۵: ۷۵)

۲-۸- اتفاق و وحدت

۲-۸-۱- دعوت به اتحاد و همدلی

محمود طرزی با فکر اتحاد و همدلی برای تمام افغانستان از مردم مطالبه می‌نماید که همدیگر را با دل‌های بیغش در آغوش بگیرند. متحدانه به دنبال ساختن کشوری باشند که مردمش متحد بوده، مردم و ملتی که نفع شخصی را در نفع مشترک همه جست‌وجو نمایند و ضمناً در پی کسب دانش و قوانین مدنی باشند. او با زبان و روش محبت‌آمیز و وطن‌خواهی عظیم می‌گوید که:

«محبت، اتحاد و اتفاق اقوام و قبایل و عشایر مختلفه ملت نجیبه ما در وقت حاضر از همه امور ضروری می‌باشد؛ زیرا یک چاره مهمی که محافظه وطن مقدس از تسلط دشمنان وطن باشد، همین است و اگر تفرقه و اختلاف در میان ما باشد، دشمنان ما زودتر بر ما

دست خواهند یافت، وطن خود را، شرافت ملی خود را، به دل و ایمان و وجدان، دوست بداریم. وطن و ملت خود را وجود واحد بدانیم.» (قویم، به نقل از طرزی، ۱۳۸۵:

(۱۸)

۲-۸-۲- طرد قبیله گرایی و شعوبی گری

از منظر محمود طرزی مظاهر بحران در جهان اسلام عبارت از استعمار خارجی، استبداد داخلی، تفرقه و تعصب قومی، نبود اعتماد به نفس و طرد علوم جدید بوده و قبیله گرایی و شعوبی گری را یکی از عوامل عقب ماندگی و بحران جوامع اسلامی دانسته و چنین می گوید:

«ما در قرون وسطی به این درجه مدنیت پرشعشه‌داری بودیم که مردمان اروپا از ما تحصیل علم و تمدن می کردند؛ ولی هزار افسوس که تفرقه‌ها و تشعب‌ها و اختلاف‌های مذهبی و مسلکی و طریقتی، روزمره افزونی گرفت. در هر فرقه و هر شعبه، به صدها فرقه و شعبه‌های دیگر پیدا شد. آن خالصیت و بی‌غشی که بود، باقی نماند. هر آن قدر که اختلافات مذهب و طریقت بیشتر گردید همان قدر، اخلاق‌ها و روش‌ها و عادت‌ها و مسلک‌ها که در ابتدای ظهور بر یگانگی و اتحاد و معاونت و عدالت و حقانیت مبنی بود، بر دیگر گونه غرض‌ها و مطلب‌ها بنا یافت، شیعه‌گری، سنی‌گری، دفعتاً اسلام را بر دو فرقه مهمه، ضد هم دیگر برانگیخت، اسماعیلی‌ها، فاطمی‌ها، معتزلی‌ها، قدری‌ها، وهابی‌ها، بابی‌ها هنوز چه‌ها و چه‌ها، به ظهور آمد، اسلامیت را مانند موی زنگی بهم پیچانید. علوم و فنون نیز متروک شده، هر چه که نوشته شد، بر همین دعوها نوشته شد! حال آن که، از طرف دیگر، غرب ترقی کردن گرفت. انوار شمس تابان تمدن، از آن طرف پدیدار گردید. همان علوم و فنونی که از شرق به غرب داخل شده بود، در آنجا یک نشو و نمای بسیار خارق‌العاده‌ای پیدا کرد...» (روان‌فرهادی، ۱۳۸۷: ۱۲۱)

طرزی در عالم نویسندگی در افغانستان خدمات زیاد نموده؛ آثار گران‌بهایی او نهایت مفید و طرف تقدیر عام و خاص چه داخلی چه خارجی واقع شده است. (خسته، ۱۳۶۸: ۱۶۸) این عالم بزرگ، سیاستمدار، روزنامه‌نگار، شاعر و نویسنده عالی مقام، چه بسا آثار با ارجی در زمانش به یادگار نهاده که همه آنها در حد خود قابل توجه‌اند. بسیاری از

نوشتارهای او به صورت کتاب، رساله و مقاله نشر شده‌است. (هاشمی، ۱۳۷۷: ۵۶) از همه مهمتر نشر هشت سال جریده سراج‌الانخبار بود که به همت او انتشار یافت. طرزی بیشتر از سی و یک کتاب و رسالهٔ منثور و منظوم و بیشتر از ۵۰۰ مقاله به زبان فارسی تألیف، تحریر و یا ترجمه کرده است. که تنها یک کتاب تاریخ محاربهٔ روس و ژاپن او در چهار جلد در حدود ۱۲۷۰ صفحه حجم دارد. (حسینی، ۱۳۶۷: ۴۶۵)

۳- نتیجه‌گیری

با تحلیل و بررسی آثار منظوم، منثور، اشعار و مقاله‌های که اکثراً در شماره‌های متعدد روزنامهٔ سراج‌الانخبار به‌جا مانده و به منظور تحلیل اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و نوگرایانهٔ محمود طرزی به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که وی نویسندهٔ آزادی‌خواه و شاعری استقلال طلب، سیاستمدار و دانشمند نوگرا بوده‌است. او اهداف، پیام‌ها و اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و نوگرایانه خود را از طریق نشر مقاله‌ها و سرودن اشعار به آگاهی مردم جامعه رسانده، برای تأمین استقلال، آزادی و تعالی فرهنگی - ادبی افغانستان تلاش‌های فراوان کرده‌است. طرزی به عنوان مردی آزادی‌خواه، سرود بیداری اجتماعی و ترغیب مردم به مدنیت و زندگی مترقی را سر داده است. در مقام منتقد، روحیه نقد ادبی و اجتماعی را ترویج داده، از اوضاع داخلی و ناهنجاری‌ها و از سیاستمداران کشور انتقاد کرده‌است. او در جریان فعالیت‌های خود در جریدهٔ سراج‌الانخبار و همهٔ آثارش، اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و نوگرایانه، بیداری اجتماعی، رشد فرهنگی و نوجویی ادبی خود را مطرح نموده‌است. بی‌شک می‌توان گفت که محمود طرزی در طول زندگی پر ماجرای خود هرگز از وطن و پیشرفت آن غافل نشد و در کنار صدها مقاله در موضوعات مختلف، ده‌ها اثر ریز و درشت از او به جای مانده‌است.

در اثر تماس و گفتگو با سید جمال الدین افغان و دیگر آزادی‌خواهان و روشنفکران که ذهنش روشن شده بود، پس از بازگشت به وطن و آغاز فعالیت‌های روزنامه‌نگاری و ادبی، افکار و اندیشه‌های استقلال‌طلبی و نوجویی خود را اظهار کرد. مهم‌ترین کار او انتشار روزنامهٔ سراج‌الانخبار در گام اول بود. این دقیقاً زمانی بود که تضاد بین افکار و

اندیشه‌های کهن و نو آغاز شده بود. او معتقد بود که ادبیات باید پیام آور مفاهیم نو و حیات بخش باشد و واقعیت‌های تحول مثبت، اصلاح و رشد جامعه را بیان کند. او طوری که گفت، عمل کرد. او دربار را خطاب کرد و درباریان را «اشتران بار بردار محمل» خواند. «استقلال تامه و آزادی کامله» کشور را اعلان کرد، استعمارگران را «نمرودها، فرعون‌ها و شدادها» خطاب نموده، به صورت مستقیم و هم طنزی دشمنان خاک و وطن خود را هر آن طوری که خواست تحقیر کرد. اندیشه و بینش او به قدری پیشرفته و مترقی بود که امروز در افغانستان و همه کشورهای اسلامی می‌توان سخنانش را سرمشق اهداف توسعه آموزش و پرورش و برنامه‌های انکشافی، پیشرفت، مدرنیته و تمدن جدید قرار داد و با سربلندی پذیرفت.

کتابنامه

- آهنگ، محمد کاظم. (۱۳۸۳). *سیر ژورنالیزم در افغانستان*. چاپ سوم. کابل: میوند.
- انوشه، حسن و همکاران. (۱۳۸۱). «طرزی». در دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در افغانستان). جلد سوم، چاپ دوم، صص ۶۲۹-۶۳۱. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- برزین مهر، عبدالغنی. (۱۳۸۱). *متون نظم تعلیمی*. چاپ دوم. پشاور: دانش کتابخانه.
- پهلوان، چنگیز. (۱۳۶۲). «نگاهی به اندیشه‌های اجتماعی و فرهنگی محمود طرزی (روزنامه‌نگار و سیاستمدار افغانی در آغاز قرن بیستم)». آینده. سال نهم، شماره ۸ و ۹، صص ۶۰۱-۵۹۵.
- جوادی، محمد آصف. (۱۳۹۶). «مروری بر شعر مهاجرت و معاصر افغانستان». بلاغ. سال ۲۰، شماره‌های ۵۱ و ۵۲. دسترسی در تاریخ: ۱۴۰۲/۱۲/۲۷.
- نشانی: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1445681>
- چهرقانی، رضا. (۱۳۹۷ش). «ادوار شعر فارسی در افغانستان (از مشروطه اول تا سقوط سلطنت آل یحیی)». تاریخ ادبیات. دوره ۱۱، شماره ۱. دسترسی در تاریخ: ۱۴۰۲/۱۲/۲۷.
- نشانی: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1441960>
- حاجتی، حامد. (۱۳۹۸ش). «واکاوی اندیشه و کنش سیاسی محمود طرزی پیرامون بحران جهان اسلام». در کنفرانس ملی آینده پژوهی، مدیریت و توسعه پایدار. تهران: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره). دسترسی در تاریخ: ۱۴۰۳/۰۵/۲۹ نشانی:

<https://civilica.com/doc/987773>

حبیب، اسدالله. (۱۳۸۱). *ادبیات دری در نیمه نخستین سده بیستم*. چاپ دوم. پشاور: صبور لیزر کمپوزنگ ستر.

حسینی، نعمت. (۱۳۶۷). *سیماها و آواها*. جلد اول. کابل: مطبعه دولتی.

خراسانی، شجاع‌الدین. (۱۳۸۵). *شعر معاصر دری*. کابل: امیری.

خسته، خال محمد. (۱۳۶۸). *معاصرین سخنور*. کابل: انیس.

روان‌فرهادی، عبدالغفور. (۱۳۸۷). *مقالات محمود طرزی*. چاپ دوم. کابل: میوند.

سهام، نصیر. (۱۳۶۷). *محمود طرزی*. کابل: مطبعه دولتی.

شفق، اسماعیل و چهارقانی رضا. (۱۳۹۱). «بازگشت ادبی در شعر فارسی افغانستان». فنون ادبی. سال ۴، دوره ۷، شماره ۲. دسترسی در تاریخ: ۱۴۰۲/۱۲/۲۷.

نشانی: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/953722>

شهرستانی، شاه علی اکبر. (۱۳۸۱). «ادبیات و زبان فارسی دری معاصر در افغانستان». خط سوم. شماره ۱، صص ۶۳-۵۷.

طرزی، محمود. (۱۳۳۳ق. الف). *ادب در فن*. کابل: مطبعه عنایت.

طرزی، محمود. (۱۳۳۳ق. ب). *پراگنده (مجموعه اشعار)*. کابل: مطبعه عنایت.

طرزی، محمود. (۱۳۰۵ق). *مجموعه اخلاق*. کابل: مطبعه دولتی.

طرزی، محمود. (۱۲۹۱). «سعی». سراج‌ال‌اخبار افغانیه. سال ۲، شماره ۱۴، صص ۱۵-۱۴.

طرزی، محمود. (۱۲۹۲). «مسلمانان». سراج‌ال‌اخبار افغانیه. سال ۳، شماره ۱۴، صص ۱۵-۱۴.

قویم، عبدالقیوم. (۱۳۸۵). *مروری بر ادبیات معاصر دری*. کابل: مطبعه فجر.

کافی، غلامرضا. (۱۴۰۰). «پیشنهادی برای رج‌بندی گروه-مؤلفه‌های ادبیات پایداری». نشریه ادبیات پایداری. سال ۱۳، شماره ۲۴، صص ۱۶۷-۱۳۷.

محسنی، دینا. (۱۳۹۵ش). *محمود طرزی و صدرالدین عینی (تأثیر متقابل ادبیات افغانستان و تاجیکستان)*. کابل: امیری.

نادری، پرتو. (۱۳۹۴). «محمود طرزی و شهیدان ظلم فرنگ!». دسترسی در تاریخ: ۱۴۰۳/۰۶/۰۵.

نشانی: <https://www.khorasanzameen.net>

هاشمی، سید محی‌الدین. (۱۳۷۷). *مشاهیر افغانستان*. جلد اول. پشاور: نشرات اسلامی صبور گل.